

WŁADYSŁAW HUSEJKO
JAROSŁAW RZEPA

Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego
w Szczecinie

**PRZESŁANKI I UWARUNKOWANIA
DO KSZTAŁTOWANIA OPTYMALNYCH MODELI
GOSPODARSTW ROLNYCH
W WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIM**

Abstract: Creating Optimal Organization – Production Proposal of Solutions for Agriculture Farms in West Pomerania Voivodship. Creating optimal organization – production proposals of solutions for agriculture farms in West Pomerania Voivodship is determined with permanently changing economical and commercial environments as well as with natural – production ones. The need for practical solutions, strengthened with accession of Poland into the EU structures, especially with implementation of regulations enabling utilization of different donation forms. Actual situation influences strengthening of practised tendencies as well as simplification and limitation of production diversity, especially in bigger farms. Presented theoretical models correspond to real farms results and can be taken as practical models used for reorganization and development for many farms. Assumptions taken and calculation methodology are easily understood and easy to use for creation of own solutions leading to the creation of optimal organization and production structure for all types of farms. Size and organizational structure of farms is created with influence of law regulations and some historical backgrounds as well as economical and commercial.

**1. Kryteria kształtowania
efektywnych modeli gospodarstw rolnych
w woj. zachodniopomorskim w 1999 r.**

Pierwsze prace zmierzające do określenia optymalnych modeli gospodarstw rolnych w woj. zachodniopomorskim podjęto w 1999 r. (*Optymalny*

model... 1999). Celem sporządzonego wtedy opracowania było określenie optymalnej wielkości obszarowej indywidualnego gospodarstwa rolnego, które mogło efektywnie funkcjonować, zakładając 5% poziom zatrudnienia w rolnictwie w stosunku do ogólnej liczby zatrudnionych w skali województwa. Ze względów historycznych (struktura administracyjna) oraz przyrodniczo-produkcyjnych sporządzono dwa odrębne opracowania dla obszaru byłego woj. koszalińskiego i dla woj. szczecińskiego. Dla obydwu opracowań zastosowano jednolitą metodykę badań. Przy opracowaniu optymalnej powierzchni obszarowej rozpatrywano następujące czynniki:

1. Struktura organizacyjna:
 - rozkład przestrzenny potencjału produkcyjnego,
 - struktura obszarowa,
 - kierunki produkcji,
 - poziom zatrudnienia w rolnictwie,
 - poziom wyposażenia technicznego.
2. Uwarunkowania rynkowe:
 - ograniczony popyt na produkty rolne,
 - wielkość i jakość produkcji (limitowanie),
 - powiązania umowne (wprowadzenie kontraktacji),
 - ochrona rodzimego rynku,
 - interwencjonizm państwowy na rynku.
3. Aspekty ekonomiczne:
 - poziom i struktura cen rynkowych,
 - opłacalność produkcji rolnej,
 - kredyty dla rolnictwa,
 - dotacje i subwencje do produkcji rolnej,
 - dochodowość gospodarstw.

Na podstawie danych statystycznych wyodrębniono grupy gospodarstw najbardziej powszechnych, a jednocześnie mogących spełnić dwa podstawowe warunki gospodarstwa modelowego, którymi są określony poziom dochodowości oraz odpowiedni poziom zatrudnienia (tab. 1). Przyjęto również, w obrębie poszczególnych modeli, dwa warianty modeli organizacyjno-produkcyjnych:

- a) gospodarstwa bezinwentarzowe, ukierunkowane na produkcję towarową zbóż, rzepaku, roślin okopowych i siana;
- b) gospodarstwa prowadzące produkcję roślinną z uwzględnieniem potrzeb paszowych oraz produkcję towarową roślinną, jak w poprzednim wariantcie, przy czym:

- gospodarstwa modeli M-I i M-II ze względu na mały obszar ogólny i użytków zielonych prowadzą produkcję zwierzęcą mieszaną (chów bydła i trzody);
- gospodarstwa modelu M-III ze względu na niewielki udział użytków zielonych prowadzą wyłącznie chów trzody chlewnej w cyklu zamkniętym;
- gospodarstwa modelu M-IV przy zwiększonym udziale użytków zielonych prowadzą chów bydła mlecznego.

Po przeanalizowaniu wszystkich danych i uwzględnieniu założeń, jakie posłużyły do opracowania modelowych rozwiązań sformułowano następujące wnioski:

- Model I, do którego była najbardziej zbliżona przeciętna wielkość gospodarstwa w dawnym woj. szczecińskim mógł efektywnie funkcjonować po wprowadzeniu dodatkowych kierunków działalności.
- Model II – gospodarstwo o pow. ok. 140 ha w wariantcie bezinwentarzowym i prowadzącym chów zwierząt spełniał wszystkie wymagane warunki, czyli mógł stanowić wzorzec optymalnego gospodarstwa rolnego do upowszechnienia w woj. zachodniopomorskim.

Tabela1

Obszar i struktura użytków

Model	Średnia pow. UR (w ha)		Średnia pow. użytków zielonych (w %)		Jakość gruntów z przewagą klas I/IIa-II/IIb (w %)		Przewidywane kierunki produkcji
	dawne woj. koszalińskie	dawne woj. szczecińskie	dawne woj. koszalińskie	dawne woj. szczecińskie	dawne woj. koszalińskie	dawne woj. szczecińskie	
M-I (30-50 ha)	33,8	37,3	19,5	18,8	73,6	75,5	Produkcja towarowa zbóż, rzepaku, okopowych, chów bydła i trzody
M-II (50-100 ha)	68,5	67,5	12,4	13,8	75,35	76,0	
M-III (100-200 ha)	161,31	139,8	9,53	12,5	73,66	73,7	
M-IV (200-500 ha)	379,62	334,2	23,90	22,2	65,23	72,2	

Źródło: *Optymalny model...* (1999).

- Model III gospodarstw traktowano jako krótkotrwałą formę przejściową.
- Model IV gospodarstw, po stosownej reorganizacji produkcji i poziomu zatrudnienia, postrzegano jako gospodarstwo o możliwie największej dynamice rozwoju i postępu ze względu na akumulację nadwyżek finansowych.

2. Schematy wzorcowych gospodarstw rolnych w woj. zachodniopomorskim w 2001 r.

Kolejną próbę określenia optymalnego modelu gospodarstwa rolnego w warunkach woj. zachodniopomorskiego podjęto w 2001 r. (*Wzorcowe schematy...* 2001). W tym opracowaniu zrezygnowano z podziału województwa na dwie części, natomiast zasadniczą przesłanką do tworzenia schematów gospodarstw była głęboka analiza obszarowa i produkcyjno-ekonomiczna gospodarstw prowadzących pełną rachunkowość rolną. Gospodarstwa zostały pogrupowane według obszaru (tab. 2).

Na potrzeby modelowania zrezygnowano z pierwszej grupy (0-15 ha) ukierunkowanej głównie na produkcję drobiarską i ogrodniczą oraz z piątej (>200 ha) ze względu na małą liczbę takich gospodarstw w województwie. Za podstawę formułowania schematów gospodarstw przyjęto przeciętną wielkość gospodarstw, czynniki organizacyjno-produkcyjne oraz aspekty rynkowe i ekonomiczne. W warunkach woj. zachodniopomorskiego zwrócono uwagę, że mimo to, że średnia wielkość gospodarstwa wyniosła 13,9 ha UR (*Rocznik statystyczny...* 2000) istniała możliwość powiększania obszaru z zasobu

Tabela 2

Struktura obszarowa gospodarstw rolnych w woj. zachodniopomorskim

Grupa obszarowa	Udział %	Średnia pow. UR (w ha)	W tym grunty rolne (w ha)	Użytki zielone (w ha)
0-15 ha	15,5	6,22	4,8	1,42
15-50 ha	21,7	32,20	28,0	4,2
50-100 ha	33,3	79,80	70,3	9,5
100-200 ha	17,1	150,40	149,0	1,4
>200 ha	12,4	480,90	442,0	38,9

Źródło: *Wzorcowe schematy...* (2001).

Skarbu Państwa, co dawało podstawę realności modeli zakładających większy obszar gospodarstw. W założeniach organizacyjno-produkcyjnych, w porównaniu do poprzedniego opracowania, uwzględniono różnicowanie struktury produkcji, w ujęciu ogólnym jako gleby lepsze (z przewagą klas II i III) i gleby słabsze (z przewagą gleb klasy IV). W kierunkach produkcji zwierzęcej wskazano również, wynikający ze struktury użytków rolnych i struktury upraw, wyraźny podział mówiący o chowie bydła na glebach lepszych oraz chowie trzody chlewnej na glebach słabszych. Podobnie jak we wcześniejszym opracowaniu rozróżniano dwa podstawowe typy gospodarstw:

- a) gospodarstwa prowadzące produkcję zwierzęcą – inwentarzowe,
- b) gospodarstwa bez produkcji zwierzęcej – bezinwentarzowe.

Przeprowadzona analiza i ocena przez pryzmat ekonomiczny potwierdziła słuszność proponowanych rozwiązań organizacyjno-produkcyjnych oraz możliwość osiągania, wyższej od przeciętnej, produktywności i efektywności. Z przeprowadzonych badań wynikły następujące wnioski dla praktyki rolniczej:

- Najwyższą efektywność osiągnęły gospodarstwa schematu II, zatem ich rozwiązania mogły być najszerzej preferowane w warunkach woj. zachodniopomorskiego. Ponadto, w ich organizacji powinny następować odpowiednie modyfikacje i uzupełnienia o dodatkowe, efektywne kierunki produkcji, w zależności od warunków lokalnych.
- Gospodarstwa schematu I uzyskiwały wprawdzie niższe wyniki ekonomiczne, lecz dla podniesienia efektywności powinny podejmować dodatkowe kierunki działalności rolniczej i pozarolniczej.
- Schematem organizacyjnym godnym upowszechnienia był niewątpliwie schemat III ze względu na uzyskane wyniki ekonomiczne, zdolność do rozwoju oraz możliwości dalszej intensyfikacji produkcji. Ten model był realny dla warunków województwa i mógł być docelowym wzorcem dla wielu gospodarstw poszukujących optymalnych rozwiązań.

3. Zmiany w strukturze agrarnej gospodarstw rolnych w latach 1990-2007

W kolejnych latach obserwowano bardzo duże i głębokie zmiany w podejściu do rolnictwa w woj. zachodniopomorskim wynikające z wejścia Polski do UE i skutków naszego członkostwa w tych strukturach. Bardzo głębokie przemiany obserwowano w strukturze agrarnej. Zakres, charakter i tempo

przemian struktury obszarowej gospodarstw rolnych nie były rezultatem procesów samoistnych i spontanicznych. Zależały one przede wszystkim od rodzaju i charakteru stosowanych instrumentów, które kształtowały sposób funkcjonowania rynku ziemi rolniczej oraz pozarynkowe zasady obrotu tymi nieruchomościami. W prawidłowym formułowaniu celów polityki rolnej państwa ważną rolę odgrywał model polityki strukturalnej, tj. znajomość struktury agrarnej, jej przestrzennego zróżnicowania, historycznego procesu kształtowania i kierunków zmian.

Tereny wiejskie woj. zachodniopomorskiego były bardzo zróżnicowane pod względem poziomu rozwoju ekonomicznego. Przed 1990 r. dominował sektor uspołeczniony (obejmował 70% użytków rolnych), głównie państwowe gospodarstwa rolne (PGR), które w wyniku przekształceń własnościowych uległy likwidacji, a ich majątek przekazano do Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. Do prywatyzacji państwowych gospodarstw rolnych nie można było zastosować przepisów *Ustawy o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych*, ponieważ nie uwzględniały one problemu np. zagospodarowania ziemi, problemu gospodarstwa rodzinnego (ujęto dopiero w *Ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego* w 2003 r.).

Wskutek określonych działań polityki gospodarczej i jej zjawisk rynkowych po 1990 r. nastąpił rozpad systemu rolnictwa państwowego. Gospodarka centralnie planowana, oparta na uspołecznionej własności środków produkcji, została zastąpiona systemem gospodarki rynkowej z dominującym udziałem własności prywatnej. 19.10.1991 r. Sejm uchwalił *Ustawę o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych ustaw*. Jednak już w chwili wejścia w życie *Ustawa* ta wymagała nowelizacji, ponieważ:

- a) nie został przeprowadzony rachunek kosztów, nie rozważono żadnych możliwych rozwiązań alternatywnych,
- b) *Ustawa* kładła nacisk na gospodarowanie ziemią, a np. tworzenie gospodarstw rodzinnych zostało ujęte dopiero w *Ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego z 2003 r.*

Szczeciński Oddział Terenowy Agencji Nieruchomości Rolnych (ANR) wykonując zadania nakreślone *Ustawą o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa* od początku działalności, tzn. od 1992 do końca 2007 r. przejął łącznie do Zasobu WRSP 795,7 tys. ha. Nasilony proces przemowienia gruntów został praktycznie zakończony w 1994 r. Tym samym już w połowie lat 90. Agencja uzyskała możliwości oddziaływania na strukturę agrarną naszego rolnictwa.

W wyniku sprzedaży oraz przez inne formy przeniesienia własności od początku działalności szczecińskiego Oddziału Terenowego ANR rozdysponowano trwale ponad 348,3 tys. ha, tzn. 43,7% przejętej powierzchni. W dzierżawie na koniec 2007 r. pozostawało 351,9 tys. ha, a do rozdysponowania pozostało blisko 60,5 tys. ha gruntów (7,5%), w znacznej mierze o znikomej przydatności rolniczej. Na początku działalności Oddział Terenowy AWRSP w Szczecinie wraz z filią w Koszalinie przejęły do Zasobu WRSP 221 zlikwidowanych PGR. Średnia powierzchnia tych jednostek wynosiła 3175 ha. Od 1992 r. zawarto ponad 23 tys. umów sprzedaży oraz ponad 38 tys. umów dzierżawy, z których połowę rozwiązano, a nieruchomości (niektóre po pogłębionej restrukturyzacji) wystawiono ponownie na przetargi. Ukierunkowanie przepływu ziemi rolniczej zgodnie z polityką państwa, czyli przede wszystkim do gospodarstw rodzinnych umożliwiając obecnie następujące instrumenty prawne:

1. Instytucja przetargów ograniczonych, w których mogą uczestniczyć tylko rolnicy, którzy chcą powiększyć prowadzone gospodarstwo do 300 ha, wyłącznie byli pracownicy PGR, tylko osadnicy, repatrianci i in.
2. Zapobieganie nadmiernej koncentracji ziemi (sprzedaż z Zasobu WRSP nieruchomości o takiej powierzchni, która po dokonaniu transakcji spowoduje, że nabywca będzie posiadał nie więcej niż 500 ha).
3. Pierwokup (wykup) państwowy stosowany w przypadkach, kiedy nabywca nie spełnia warunków określonych w *Ustawie o kształtowaniu ustroju rolnego*.
4. Rządowy program osadnictwa, który m.in. ma na celu poprawę struktury obszarowej gospodarstw rolnych przez migrację rolników z centralnej i południowej Polski do rejonów o dużych zasobach gruntów rolnych.

Oferta Oddziału dla rolników indywidualnych zamierzających powiększyć lub utworzyć gospodarstwo rolne jest przygotowywana od 15 czerwca 1999 r. prawie wyłącznie w formie przetargów ustnych ograniczonych. Do końca 2007 r. Oddział zorganizował łącznie 1688 przetargów ograniczonych na sprzedaż. Na przetargach tych zaoferowano do sprzedaży 39 338 ha gruntów i wyłoniono kontrahentów na kupno 25 389 ha ziemi. Oznacza to, że podaż gruntów oferowanych do sprzedaży na przetargach ograniczonych przewyższyła popyt o 35,5%. Warto przy tym zauważyć, że we wszystkich ogłoszeniach o przetargach ograniczonych jest przewidywana możliwość rozłożenia ceny sprzedaży na raty i że najczęściej rolnicy z niej korzystają. W analizowanym okresie ogłoszono 2551 przetargów ograniczonych na dzier-

zawę, na których zaoferowano rolnikom nieruchomości o łącznej powierzchni 69 131 ha. W wyniku tych przetargów wyłoniono kandydatów na dzierżawców powierzchni 49 992 ha, co stanowi 72,3% gruntów zaoferowanych.

Wzrost powierzchni gospodarstw rodzinnych, na który wywiera wpływ ANR następuje nie tylko w wyniku obrotu gruntami rolnymi Skarbu Państwa. 16 lipca 2003 r. weszły w życie przepisy *Ustawy z 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego*. (Dz.U. z 2003 r. nr 64, poz. 542), które w sposób kompleksowy urzeczywistniły zasadę zawartą w art. 23 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r., według której podstawą ustroju rolnego państwa jest gospodarstwo rodzinne. Zasada ta nie narusza art. 21 i 22 Konstytucji w zakresie ochrony własności i prawa dziedziczenia oraz wolności gospodarczej. Obowiązująca *Ustawa* ustanowiła nowe zasady obrotu gruntami rolnymi. Swobodny dotychczas obrót ziemią rolniczą został ukierunkowany na rodzinne gospodarstwo rolne. Uprawnienia takie w nowym systemie ma Agencja Nieruchomości Rolnych. Może ona ingerować w niektóre transakcje, korzystając z prawa pierwokupu i wykupu.

Od chwili wejścia w życie *Ustawy* do końca grudnia 2007 r. do Oddziału Terenowego ANR w Szczecinie i jego filii w Koszalinie wpłynęło łącznie 22 942 aktów notarialnych warunkowych umów sprzedaży, z czego 90% dotyczyło realizacji prawa pierwokupu. W analizowanym okresie nabyto na tej podstawie, do Zasobu WRSP, nieruchomości o łącznej powierzchni 2260 ha. Jednocześnie na nabyte do Zasobu WRSP grunty zorganizowano przetargi ograniczone, w wyniku których sprzedano rolnikom 1141 ha oraz wydzierżawiono 660 ha gruntów. (Poniewski 2008).

Województwo zachodniopomorskie pod względem zmian strukturalnych w rolnictwie znajduje się w lepszej sytuacji niż inne województwa w Polsce, ponieważ w jego strukturze własnościowej użytków rolnych własność Skarbu Państwa zawsze odgrywała i nadal odgrywa dominującą rolę. W skali kraju woj. zachodniopomorskie zajmuje dziewiątą lokatę w powierzchni użytków rolnych (1,2 mln ha) natomiast pod względem liczby gospodarstw rolnych ostatnią, szesnastą lokatę. Wywiera to wpływ na relatywnie dużą wielkość gospodarstw, a tym samym ich wysoki potencjał produkcyjny.

Z charakterystyki gospodarstw rolnych w 2007 r. (*Charakterystyka...* 2007) wynika, że działalność rolniczą prowadziło 53 635 gospodarstw indywidualnych, w tym 36 024 to gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych powyżej 1 ha. Rolnictwo zachodniopomorskie charakteryzuje się wyższą niż w kraju liczbą gospodarstw w grupach obszarowych powyżej 10 ha. Na przy-

kład gospodarstwa o powierzchni 20-50 ha stanowią w kraju 4,3%, natomiast w woj. zachodniopomorskim 12,5%, a gospodarstwa powyżej 50 ha odpowiednio 1% (kraj) oraz 5% (woj. zachodniopomorskie).

Porównując lata 2005 i 2007 liczba gospodarstw indywidualnych prowadzących działalność rolniczą zmalała o 1607, tj. 3%, zdecydowany wzrost liczby gospodarstw zanotowano w grupie gospodarstw o powierzchni UR 20-30 ha (o 1528, tj. 61,9%), 30-50 ha UR (o 817, tj. 43,7%). Ogólne zmniejszenie liczby gospodarstw jest zjawiskiem, które nasiliło się w ostatnich latach m.in. dzięki wprowadzeniu rent strukturalnych (początkowo na podstawie polskiej *Ustawy*, a następnie od 2004 r. przepisów unijnych). Tendencja taka powoduje poprawę struktury obszarowej gospodarstw i umożliwia bardziej racjonalne gospodarowanie. Średnia powierzchnia użytków rolnych gospodarstwa rolnego o areale powyżej 1 ha posiadającego użytki rolne wynosiła 25,98 ha, a średnia krajowa w tej grupie wynosiła w 2007 r. – 8,92 ha.

Wzrost liczebności grupy gospodarstw dużych jest wynikiem przemian ustrojowych i związanej z tym w województwie znacznej podaży nieruchomości na rynek. Jest to proces korzystny, prowadzi bowiem do wykształcenia wysokotowarowych gospodarstw rolnych, zdolnych do konkurencji z gospodarstwami Unii Europejskiej. Poszukiwanie racjonalnych modeli jest determinowane ciągle zmieniającymi się warunkami gospodarczymi i ekonomicznymi, a także przyrodniczo-produkcyjnymi. Potrzeba praktycznych rozwiązań nasila się przez członkostwo w Unii Europejskiej, a zwłaszcza regulacje umożliwiające korzystanie z różnorodnych form dopłat uzupełniających działalność rolniczą lub związanych z terenami rolniczymi. Obecna sytuacja wpływa na utrwalanie dotychczasowych tendencji do upraszczania lub ograniczania różnorodności produkcji, szczególnie w gospodarstwach większych. Odzwierciedleniem są lokalne/regionalne schematy organizacyjne gospodarstw, o nowych profilach działalności, zależnych od warunków danego środowiska (np. gospodarstwa łąkarskie – bez zwierząt, lub gospodarstwa bezprodukcyjne – w strefach chronionych). Niemniej jednak zdecydowana większość gospodarstw nadal poszukuje dobrych klasycznych wzorców, uwzględniających istotne uwarunkowania gospodarcze.

4. Podstawy kształtowania modeli gospodarstw rolnych w woj. zachodniopomorskim w 2007 r.

Trudności z opracowaniem i wdrożeniem najnowszej koncepcji (modelu) gospodarstwa związane są ze specyfiką produkcji rolnej. Zaprezentowane

teoretyczne modele nawiązują do autentycznych wyników gospodarstw i mogą stanowić praktyczne wzorce do wykorzystania przy reorganizacji i rozwoju wielu gospodarstw. Przyjęte założenia oraz metodyka rachunku ekonomicznego są zrozumiałe i łatwe do zastosowania w stosowaniu własnych rozwiązań, prowadzących do wypracowania optymalnej formy organizacyjnej i struktury produkcji, wobec każdego typu gospodarstw. Wielkość i struktura organizacyjna gospodarstw rolnych kształtuje się pod wpływem regulacji prawnych i pewnych uwarunkowań historycznych oraz czynników gospodarczych i ekonomiczno-rynkowych. Liczba gospodarstw rolnych w kraju wynosi ok. 1800 tys., i jak wynika z badań IERiGŻ rocznie powstaje ok. 13 tys. nowych gospodarstw. W woj. zachodniopomorskim nowe gospodarstwa powstają najczęściej w wyniku zakupu gruntów z zasobów Skarbu Państwa zarządzanych przez Agencję Nieruchomości Rolnych. W strukturze organizacyjnej województwa gospodarstwa towarowe dysponują obszarem 50 i więcej ha, i są dość dobrze wyposażone technicznie. W strukturze produkcyjno-ekonomicznej są one znacznie zróżnicowane – od tradycyjnej wielokierunkowej działalności po wyspecjalizowane i maksymalnie uproszczone organizacyjnie gospodarstwa farmerskie. O ich efektywności i stabilizacji ekonomicznej decydują m.in. czynniki przyrodnicze, poziom technologiczny i poziom zarządzania, a przede wszystkim właściwy kontakt z rynkiem.

Strategicznym narzędziem różnicującym efektywność ekonomiczną gospodarstw w ostatnich latach stały się różnorodne dopłaty unijne. W zależności od stanu użytkowego obszaru oraz wdrożenia stosownych programów, w tym także bezprodukcyjnych, poziom dopłat może znacznie podwyższyć wyniki ekonomiczno-finansowe. Zasadniczym celem dopłat obszarowych i innych jest wyrównywanie dochodu rolnikom po obniżeniu poziomu cen produktów rolnych. W większych obszarowo gospodarstwach dopłaty zwiększają zdolność inwestycyjną, w mniejszych zwykle uzupełniają środki na konsumpcję. Rozwój gospodarstw ułatwiały dotychczas znane wszystkim kredyty preferencyjne, które w nieco zmienionej formie będą dostępne jeszcze przez dwa lata. Daje to możliwość dogodnego powiększenia i modernizacji gospodarstw, m.in. w celu optymalizacji organizacyjno-produkcyjnej i ekonomicznej.

Zasadniczym celem funkcjonowania produkcyjnych gospodarstw rolnych jest dążenie do uzyskania maksymalnych efektów ekonomicznych. W zmieniających się realiach ekonomiczno-rynkowych istotna jest zdolność dostosowania gospodarstw do zróżnicowanych wymogów i warunków gospodarczych. Obserwowana obecnie wysoka dynamika zmian systemowych

jest problemowym odniesieniem do teoretycznych i praktycznych aspektów tworzenia nowych form organizacyjnych. Wynika to z sukcesywnego powiększania obszaru gospodarstw, lub odnowy i unowocześnienia technicznych zasobów produkcyjnych. Dla takich gospodarstw potrzebne są propozycje sensownych rozwiązań, wskazujące właściwe ukierunkowanie oraz poziom organizacyjny i techniczny.

Optymalizacja organizacyjno-produkcyjna wielu gospodarstw nie wymaga zbyt radykalnych zmian, a zwłaszcza powiększania ich obszaru. Na ogół wystarcza reorganizacja kierunków lub struktury produkcji, albo redukcja zbędnych nakładów i kosztów, aby uzyskać wyraźną poprawę wyników ekonomicznych. Bowiern optymalny model organizacyjny warunkuje najbardziej efektywne wykorzystanie posiadanych zasobów i środków, stosownie do lokalnych warunków produkcyjnych i otoczenia rynkowego oraz wobec realnych i obiektywnych kryteriów oceny ekonomiczno-finansowych wyników działalności. Podstawowymi kryteriami wykorzystanymi podczas tworzenia najbardziej aktualnego podejścia do tematu modelowania gospodarstw rolnych w woj. zachodniopomorskim były:

- obszar użytków rolnych, przeciętny dla danej grupy, z której wyselekcjonowano przykładowe gospodarstwo;
- wartość produkcji, z uwzględnieniem głównych produktów zwierzęcych;
- poziom dopłat obszarowych i innych wynikających z działalności;
- koszty ogółem, wraz z odsetkami od kredytów, bez amortyzacji;
- wynik finansowy ogólny, obrazujący efekt ekonomiczny działalności.

Powyższe kryteria umożliwiły obiektywne porównanie osiągnięć analizowanych gospodarstw modelowych, m.in. pod względem obszaru, nakładów pracy lub poziomu dochodów. Podstawowe przesłanki do kształtowania modeli wynikały z oceny reprezentatywnej grupy gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną. Różnicowały je głównie kryteria ekonomiczne, w kontekście skali i kierunków produkcji. Założenia do schematów koncentrowały się na modyfikacji produkcji i jej wyników oraz prognoz finansowych wobec ujednoliconych cen zbytu. W poszukiwaniu optymalnych rozwiązań mających na celu efekt ekonomiczny najbardziej przydatne są metody analityczno-ekonomiczne.

W przypadku opracowań bardziej złożonych rachunek ekonomiczny może być przeprowadzony z wykorzystaniem kilku metod. Jedną z nich jest metoda kalkulacyjna, umożliwiająca określenie przewidywanej opłacalności, przy określonym poziomie kosztów i przychodów z danej działalności. Kalkulacje warunkują wybór najbardziej efektywnych i realnych rozwiązań wo-

Tabela 3

Zestawienie danych wybranych gospodarstw rolnych objętych rachunkowością
z różnych grup obszarowych

Numer gospodarstwa grupy obszarowej	UR ha	Wersja	Wartość produkcji (w tys. zł)						Dopłaty i dotacje (w tys. zł)				Dochód ogółem		Koszty ogółem		Dochód rolniczy	
			produkcja roślinna	mleko	tuczniaki	pozostałe	razem	zł/ha	uzupełn.	inne	razem	zł/ha	ogółem	zł/ha	ogółem	zł/ha	ogółem	zł/ha
3/I	24,80	a)	21,4	75,9	–	9,8	107,1	4319	15,3	7,4	22,7	915	129,8	5234	65,7	2649	64,1	2585
do 40 ha		b)	37,1	81,3	–	12,3	130,7	5270	17,2	7,3	24,5	988	155,2	6258	72,7	2931	82,5	3327
11/II	52,50	a)	139,7	–	–	61,8	201,5	3838	23,3	–	23,3	444	224,8	4282	147,3	2806	77,5	1476
40–70 ha		b)	147,6	–	–	105,2	252,8	4815	28,7	–	28,7	550	281,5	5362	159,0	3029	122,5	2333
15/III	77,02	a)	101,8	–	187,7	14,2	303,7	3943	63,1	18,0	81,1	1053	384,8	4996	251,4	3264	133,4	1732
70–100 ha		b)	151,2	–	220,0	–	371,2	4820	56,8	18,0	74,8	971	452,3	5873	275,6	3578	176,7	2294
22/IV	116,50	a)	284,0	–	23,3	21,6	328,9	2823	76,4	–	76,4	656	405,3	3479	232,2	1993	173,1	1486
100–150 ha		b)	394,3	–	24,6	–	418,9	3596	86,4	–	86,4	742	505,3	4337	256,9	2205	248,4	2132
27/V	173,40	a)	60,5	254,4	74,0	109,9	498,8	2877	93,9	–	93,9	542	592,7	3418	447,9	2583	144,8	835
150–200 ha		b)	157,2	316,8	84,0	95,8	653,8	3770	119,0	–	119,0	686	772,8	4457	482,4	2782	290,4	1675
30/VI	316,60	a)	540,2	–	–	0,8	541,0	1709	146,2	4,4	150,6	476	691,6	2184	457,6	1445	234,0	739
pow.200 ha		b)	742,0	–	–	–	742,0	2344	186,8	–	186,8	588	928,8	2934	517,3	1634	411,5	1300

Oznaczenia: wersja: a) wyniki uzyskane, wersja: b) wyniki przewidywane.

Źródło: Kształtowanie optymalnych modeli... (2007) (tab. 3-5).

bec istniejących warunków i przyjętych założeń organizacyjnych. W dalszych działaniach wykorzystywano stosowne elementy innych metod i form analitycznych, najczęściej o charakterze porównawczym. W opracowaniu posłużono się kilkoma metodami, odpowiednio do etapu realizacyjnego. Porównując z kolei prognozy wyników z wzorcowym modelem gospodarstwa oceniono trafność wyboru i tzw. efekty celu. Za dobry należy uznać taki schemat, który na podstawie umiarkowanego założenia i prognozy daje efekt korzystniejszy od wybranego modelu teoretycznego.

Podstawą opracowania były dane z trzydziestu gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w systemie FADN. Dane nie zawierały żadnych uściśleń identyfikacyjnych, prezentują przede wszystkim informacje produkcyjno-ekonomiczne. Na podstawie uzyskanych danych utworzono sześć grup obszarowych, spośród których metodą porównawczą wybrano gospodarstwa najbardziej reprezentatywne dla każdej grupy. Gospodarstwa te stanowią schematy wyjściowe, które po reorganizacji kierunków lub skali produkcji stały się wzorcowymi modelami, o optymalnej produktywności i efektywności. Istotą opracowania było wskazanie takich rozwiązań, które mogły stanowić racjonalne wzorce do naśladowania w kształtowaniu nowych form organizacyjno-produkcyjnych gospodarstw rolnych. Poszczególne modele różniły się poziomem efektów ekonomicznych, zwłaszcza w zakresie wyników jednostkowych. Ukształtowane wzorce opierały się na realnych rozwiązaniach organizacyjno-produkcyjnych i nadają się do upowszechniania w warunkach woj. zachodniopomorskiego.

Podstawowym celem oceny było porównanie efektów uzyskanych przez modyfikowanie działalności wybranych gospodarstw oraz wskazanie modeli do naśladowania w praktyce rolniczej. Głównymi elementami oceny były wyniki produkcji i poziom dochodu rolniczego w przeliczeniu na 1 ha, a ponadto wskaźniki rentowności i opłacalności dotyczące elementów analitycznych. W ocenie wykazano wpływ dopłat unijnych na końcowe wyniki analizowanych gospodarstw i modeli teoretycznych (tab.3). W pierwszej kolejności porównano wyniki ogólne, tj. wartość produkcji, wielkość kosztów ogółem i poziom wartości dodanej. Zawierały one wartość produkcji nietowarowej oraz jej zużycie na potrzeby gospodarstwa i rodziny rolnika.

W ramach oceny efektywności porównano wartość sprzedaży i koszty rzeczywiste, które zostały oczyszczone z wartości wytworzonych i zużytych w gospodarstwie produktów rolnych (tab. 4). Decydowały one o wielkości dochodu rolniczego w kategoriach finansowych. Stosowne wskaźniki i mierniki prezentowały poziom rentowności i opłacalności dla obydwu wariantów orga-

Tabela 4

Zestawienie końcowych wyników działalności wybranych gospodarstw rolnych

Wyszczególnienie		Wersja	Środki pieniężne			Pozostałe koszty i wydatki				Wyniki finansowe		
			dochód rolniczy	przychody z innych źródeł	razem środki finansowe	utrzymanie rodziny	inwestycje nowe	splaty zobowiązań długoterm.	razem koszty i wydatki	wynik netto (zł)	na 1 ha UR	na osobę pełnozatrudn.
Gosp. I	24,8 ha	a)	64,1	1,8	65,9	22,6	–	–	22,6	43,3	1 746	17 746
		b)	82,5	2,0	84,5	24,0	16,0	–	40,0	44,5	1 794	18 238
Gosp. II	52,5 ha	a)	77,5	1,2	78,7	25,7	–	–	25,7	53,0	1 010	14 763
		b)	122,5	–	122,5	26,0	20,0	18,5	64,5	58,0	1 105	16 156
Gosp. III	77,0 ha	a)	133,4	1,3	134,7	29,1	22,0	10,3	61,4	73,3	952	19 547
		b)	176,7	6,0	182,7	40,0	49,0	10,3	99,3	83,4	1 083	22 240
Gosp. IV	116,5 ha	a)	173,1	50,0	223,1	42,0	–	41,0	83,0	140,1	1 203	54 302
		b)	248,4	–	248,4	44,0	50,0	9,0	103,0	145,4	1 248	56 357
Gosp. V	173,4 ha	a)	144,8	–	144,8	46,0	–	–	46,0	98,8	570	20 756
		b)	290,4	–	290,4	48,0	70,0	30,0	148,0	142,4	821	29 916
Gosp. VI	316,6 ha	a)	234,0	–	234,0	56,9	–	25,5	82,4	151,6	479	45 389
		b)	411,5	–	411,5	60,0	140,0	25,5	225,5	186,0	587	55 689

Oznaczenia: Wersja: a) wyniki uzyskane, wersja: b) wyniki przewidywane.

nizacyjnych gospodarstw (tab.5). Analizę finansową przeprowadzono zgodnie ze stosowanymi regułami, które w trakcie oceny pozwoliły gospodarstwom na zachowanie indywidualności organizacyjnej i ekonomicznej oraz wszelkie relacje wewnętrzne.

Tabela 5

Wskaźniki i mierniki ekonomiczne modelowych gospodarstw (I-III)

Wyszczególnienie		Gospodarstwo I (24,80 ha)		Gospodarstwo II (52,50 ha)		Gospodarstwo III (77,02 ha)	
		wariant a	wariant b	wariant a	wariant b	wariant a	wariant b
I. Wyniki produkcyjne							
1. Wartość produkcji	ogółem	107,1	130,7	201,5	252,8	303,7	371,2
	na 1 ha	4 319	5 270	3 838	4 815	3 943	4 820
2. Koszty wytworzenia	ogółem	65,7	72,7	147,3	159,0	257,5	275,6
	na 1 ha	2 649	2 931	2 806	3 029	3 343	578
3. Wartość dodana	ogółem	41,4	58,0	54,2	93,8	46,2	95,6
	na 1 ha	1 669	2 339	1 032	1 787	600	1 241
II. Wyniki finansowe							
1. Sprzedaż produktów	ogółem	90,3	107,5	199,4	246,5	271,5	291,0
	na 1 ha	3 641	4 335	3 798	4 695	3 525	3 778
2. Koszty rzeczywiste	ogółem	45,	54,6	147,3	159,0	198,2	195,7
	na 1 ha	1 843	2 202	2 806	3 029	2 573	2 541
3. Dochód ze sprzedaży	ogółem	44,6	52,9	52,1	87,5	73,3	95,3
	na 1 ha	1 798	2 133	992	1 667	952	1 237
4. Dopłaty, dotacje	ogółem	22,7	24,5	23,3	28,7	81,1	74,8
	na 1 ha	915	988	444	547	1 053	71
5. Dochód rolniczy	ogółem	67,3	77,4	75,4	116,2	154,4	170,1
	na 1 ha	2 714	3 121	1 436	2 213	2 005	2 209
III. Ocena wskaźnikowa							
1. Rentowność produkcji	%	63,0	79,8	36,8	59,0	17,9	34,7
2. Rentowność sprzedaży	%	97,6	96,9	35,4	55,0	37,0	48,7
3. Udział dopłat w doch. roln.	%	33,7	31,7	30,9	24,7	52,5	44,0
4. Oplacalność ogólna	%	197,6	213,5	152,6	177,0	149,4	161,8

Wskaźniki i mierniki ekonomiczne modelowych gospodarstw (IV-VI)

Wyszczególnienie		Gospodarstwo IV (116,50 ha)		Gospodarstwo V (173,40 ha)		Gospodarstwo VI (316,60 ha)	
		wariant a	wariant b	wariant a	Wariant b	wariant a	wariant b
I. Wyniki produkcyjne							
1. Wartość produkcji	ogółem	328,9	419,0	498,8	653,8	541,1	742,0
	na 1 ha	2 823	3 597	2 877	3 770	1 709	2 344
2. Koszty wytworzenia	ogółem	232,2	256,9	447,9	482,4	457,6	517,2
	na 1 ha	1 993	2 205	2 583	2 782	1 445	1 634
3. Wartość dodana	ogółem	96,7	162,1	50,9	171,4	83,5	224,8
	na 1 ha	830	1 391	294	988	264	710
II. Wyniki finansowe							
1. Sprzedaż produktów	ogółem	275,8	395,8	389,2	482,5	531,2	742,0
	na 1 ha	2 367	3 397	2 245	2 783	1 678	2 344
2. Koszty rzeczywiste	ogółem	218,1	245,9	361,7	368,1	449,4	505,2
	na 1 ha	1 872	2 111	2 086	2 123	1 419	1 596
3. Dochód ze sprzedaży	ogółem	57,7	149,9	27,5	114,4	81,8	236,8
	na 1 ha	495	1 287	159	660	258	748
4. Dopłaty, dotacje	ogółem	76,4	86,4	93,9	119,0	150,6	186,8
	na 1 ha	656	742	542	688	476	590
5. Dochód rolniczy	ogółem	134,1	236,3	121,4	233,4	232,4	423,6
	na 1 ha	1 151	2 028	700	1 346	734	1 338
III. Ocena wskaźnikowa							
1. Rentowność produkcji	%	41,6	63,1	11,4	35,5	18,2	43,5
2. Rentowność sprzedaży	%	26,5	61,0	7,6	31,1	18,2	46,9
3. Udział dopłat w doch. roln.	%	57,0	36,6	77,3	51,0	64,8	44,1
4. Opłacalność ogólna	%	174,5	196,7	132,3	160,2	151,2	179,6

Wnioski

- Gospodarstwo I – obszar standardowy (ok. średniej wojewódzkiej), struktura produkcji zróżnicowana, główny produkt – mleko. Wyniki jednostkowe najwyższe – wartość produkcji 4319 zł/ha, dochód roln. 2585 zł/ha po modyfikacji wzrastają umiarkowanie o 21% i 28%. Model zalecany na terenach z dużym udziałem użytków zielonych i ograniczonych możliwościach powiększenia obszaru.

- Gospodarstwo II – wielkość najbardziej popularna, także wśród gospodarstw o profilach specjalistycznych. Gospodarstwo sadownicze, w trakcie zwiększania wydajności rokuje dobrą efektywność. Model zalecany dla szukających rozwiązań nietradycyjnych.
- Gospodarstwo III – również powszechna wielkość oraz ukierunkowanie na chów trzody i produkcję tuczników. Wyniki jednostkowe niezbyt stabilne, na poziomie gospodarstwa sadowniczego. Model najbardziej wszechstronny, pojawiający się samorzutnie.
- Gospodarstwo IV – wielkość przełomowa w kierunku jednorodności i upraszczania produkcji – wyniki przeciętne z ograniczoną możliwością inwestowania, co ogranicza intensyfikację produkcji. Model sugerowany głównie jako typ przejściowy.
- Gospodarstwo V – wielkość i struktura gospodarstwa farmerskiego, trudna do doskonalenia organizacyjnego i produkcyjnego. Wyniki dotychczasowe proporcjonalne do jakości gruntów, po modyfikacji zwykle osiągają poziom przeciętny lub nieco wyższy. Model zalecany pod warunkiem optymalnego dostosowania do warunków danego środowiska.
- Gospodarstwo VI – graniczna wielkość gospodarstwa rodzinnego, typowo farmerskie gospodarstwo o uproszczonym profilu roślinnym. Wyniki skromne o ograniczonej dynamice wzrostu, jednak ma największą zdolność inwestycyjną. Model docelowy wielu gospodarstw o ograniczonych zasobach pracy, satysfakcjonujący ze względu na ogólny dochód rolniczy i kapitał.

Literatura

- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r.* GUS, 2007, Warszawa.
- Kształtowanie optymalnych modeli organizacyjnych gospodarstw rolnych.* ZODR, Barzkowice, 2007, s. 40.
- Optymalny model gospodarstwa rolnego w warunkach województwa zachodniopomorskiego.* RCDRiOW, Barzkowice, 1999, s. 41.
- Poniewski A., 2008, *Obrót gruntami w aspekcie powiększania powierzchni gospodarstw rodzinnych.* OT ANR, Szczecin.
- Rocznik statystyczny województw.* GUS, 2000, Warszawa.
- Wzorcowe schematy organizacyjno-produkcyjne gospodarstw rolnych.* RCDRiOW, Barzkowice, 2001, s. 30.